

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשות נצבים וילך, תש"ע
מספר 877מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

3

"הַנֶּנֶךְ שֹׁכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ וְקָם" – מכאן לתחיית המתים מן התורה

הקורא חד-העין שם לבו מיד שהציטוט שבראש המאמר הוא חלקי ולכאורה מוציא דברים מהקשרם. הפסוק המלא הוא (לא:טז):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הַנֶּנֶךְ שֹׁכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ, וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנְהוּ אַחֲרַי אֶל-לֵהי נִכְר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא כָּא שְׁמָה בְּקִרְבּוֹ וְעִזְבֵנִי וְהִפֵּר אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר פָּרַתִּי אֹתוֹ.

ציטוט מעוות (לכאורה) זה שימש טיעון נגד הכופרים בתחיית המתים מן התורה (סנה' צ ע"ב):

שאלו מינין את רבן גמליאל: מניין שהקדוש ברוך הוא מחייה מתים? אמר להם מן התורה, ומן הנביאים, ומן הכתובים, ולא קיבלו ממנו. מן התורה - דכתיב "ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם", אמרו לו: ודילמא וקם העם הזה וזנה!

המינים מתקוממים נגד הקריאה בפסוק כפי שרבן גמליאל קורא ומציעים את הקריאה כפי שאנחנו רגילים לקרוא. המחלוקת היא אם המילה 'וקם' מוסבת לתחילת הפסוק או להמשכו. מי הוא שיקום: משה או העם? אם משה – הרי מפורש בפסוק רעיון תחיית המתים, ואם העם – הרי אין מכאן ראייה לתחיית המתים! פסוק זה הוא אחד מהפסוקים "שאינן להם הכרע", כלומר הם יכולים להיקרא בשני אופנים המשנים את משמעות הפסוק (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח א):

"איסי בן יהודה אומר: חמשה¹ דברים יש שאינן להם בתורה הכרע – "שאת", "ארור", "מחר", "משוקדים", "וקם".

- "הלאו אם-תטיב שאת" או: "שאת ואם לא תטיב" (בר' ד:ז)

- "ארור אפם כי עז" או: "כי באפם הרגו איש ובכצנם עקרו-שור ארור" (בר' מט:ז)

- "מחר אנכי נצב על-ראש הגבעה" או: "וצא הלחם בעמלק מחר" (שמ' יז:ט)

- "משקדים כפתריה ופרחיה" או: "ובמנרה ארבעה גבעים משקדים" (שמ' כה:לד)

- "וקם העם הזה וזנה" או: "הנך שוכב עם אבותיך, וקם" (דב' לא:טז)

בכל הפסוקים הנזכרים יש מילה אחת שיכולה להיקרא כהמשך לתחילת הפסוק או כהתחלה לחלקו השני. כבר העיר הרב מרדכי ברויאר שאמנם לפי דרוש המקראות שחז"ל סמכו עליהם, אין לפסוקים אלה הכרע. אבל לפי פשוטו של מקרא יש מהם שהם בני הכרע בהחלט. גם ד"ר לובה חרל"פ העירה שהמחלוקת על חלוקת הפסוק "הנך שוכב עם אבותיך וקם" אינה מחלוקת לשונית, אלא יש בה העמדה של קריאה פשוטה מול מסורת מדרשית. המינים דגלו בקריאה הפשוטה, ואילו חז"ל העדיפו את הקריאה הפרשנית-מדרשית.²

התלמוד (שם ע"א ואילך) דורש עוד פסוקים רבים מהתורה שמהם ניתן להוכיח את רעיון תחיית המתים:

- וְגַם הִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּם לְתַת לָהֶם אֶת אֲרֶץ כְּנָעַן אֶת אֲרֶץ מְגֵרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ (שמ' ו:ד). 'לכם' לא נאמר, אלא "להם" - מכאן לתחיית המתים מן התורה.

¹ בבבלי, יומא נב ע"ב, מובאים עוד פסוקים בתנ"ך שאינן להם הכרע.

² מרדכי ברויאר, "מקראות שאינן להם הכרע", לשוננו נח ג (תשנ"ה), עמ' 189-200. וראו הערות למאמרו מאת לובה חרל"פ בלשוננו נט א (תשנ"ו), עמ' 81-83, והערות להערות מאת רפאל בנימין פוזן בלשוננו סב א-ב (תשנ"ט), עמ' 175-179. עוד על מקראות שאינן להם הכרע ראו: לובה חרל"פ, "מקראות שאינן להם הכרע", דף שבועי לפרשת בשלח תשס"א (מס' 379).

- פן תרימו גם אתם תרומת ה' מפל מעשרתיכם אשר תקחו מאת בני ישראל ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הפהן (במ' יח:כח). וכי אהרן לעולם קיים? והלא לא נכנס לארץ ישראל, אלא - מלמד שעתיד לחיות, וישראל נותנין לו תרומה.

- אני אמית ואחיה, מחצתי ואני ארפא, ואין מידי מציל (דב' לב:ט).

גם מבניאים ובכתובים יש ראיות ואזכורים מפורשים של תחיית המתים,³ והמשנה מונה את האומר "אין תחיית המתים מן התורה" בין הכופרים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין י, א). מי הם האומרים "אין תחיית המתים מן התורה"? חז"ל מציינים את גחזי ואת איוב וכמה קבוצות בעלות השקפות עולם כפרניות:⁴ מי שפירשו מדרכי צבור כגון הצדוקין והמסורות והחניפין והאפיקורוסין ושנתנו חתיתם בארץ החיים ושכפרו בתחיית המתים והאומרים אין תורה מן השמים והמלעיגין על דברי חכמים - גיהנם נעלת בפניהם ונידונין בתוכה לעולמי עולמים.

על חומרת הכפירה בתחיית המתים מן התורה מסביר התלמוד (סנהדרין צ ע"א): "וכל כך למה? הוא כפר בתחיית המתים - לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים, שכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא מדה כנגד מדה". לכאורה, הסבר זה תמוה, שכן הכופר המנוי במשנה אינו כופר בעיקר האמונה בתחיית המתים, אלא בקביעה שתחיית המתים היא מן התורה, ועל זה אין לו חלק לעולם הבא. רש"י על אתר מסביר שכפירה זו היא כפירה במדרשי חז"ל שסומכים את תחיית המתים על פסוקים מן התורה, ובזה חומרתה.⁵ נראה להסביר שהביטוי "תחיית המתים מן התורה" אין כוונתו לראיות מהתורה דווקא. כבר ראינו שכמה מהראיות ל"תחיית המתים מן התורה" מובאות מבניאים וכתובים. בבבלי ברכות (טו ע"ב)⁶ נלמדת תחיית המתים בקל-וחומר, ומסיימת הגמרא: "מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה". ריבוי הדרשות שחז"ל דורשים על תחיית המתים מן התורה מעיד שבאמת אין מקור אחד ברור ונחרץ. ואומר הרמב"ם (איגרת תחיית המתים, מהדורת קאפח, סימן ח):

השאלה... מה שלא הזכירה התורה יסוד זה כלל אף ברמז וכל שכן בפירוש, ואם לא יהיה מנוס מלומר שהתורה רמזה על היסוד הזה, ויאמרו אותם הדברים אשר הזכירו באמרם מניין לתחיית המתים מן התורה, הרי כל מה שיכול האומר לומר שהם רמזים וסימנים נסתרים... מדוע לא נזכר זה בכל פשטותו בבירור שאינו סובל הסבר... והטעם לכך שזו תחיית המתים אינה אלא על דרך הנס... והיו כל בני אדם באותו הזמן... מכחישים שיש חזון המגיע מאת ה' לבני אדם, וכן חייבים הם לפי דעתם להכחיש את הנסים וליחשב אותם לכשוף ותחבולה.

הביטוי "מן התורה" בא לחזק ולבסס את האמונה בתחיית המתים, כאילו רצו לומר: אמונה זו היא יסוד מוסד קבוע וברור מקדמת-דנא ולא חלילה אמונה רעועה ולא מבוססת. חז"ל התאמצו לקבוע בלב המאמינים את חשיבות האמונה בתחיית המתים כיוון שאמונה זו אכן קבלתה קשה. כבר גדולי הוגי הדעות התאמצו להסביר את מהותה של תחיית המתים, ועדיין נשארו פתוחות שאלות רבות וחשובות,⁷ כגון: מתי תהיה תחיית המתים? מה בינה ובין ימות המשיח, אחרית הימים, הגאולה ושאר מושגים מעורפלים? האם כל המתים יקומו בו בזמן, או שמא התחייה תאריך שנים ודורות? האם כל המתים יקומו או רק מקצתם? ואם רק מקצתם, מי יקום ומי לא? האם מי שיקום לתחייה יחיה לעולם או ישוב וימות? ואם ישוב וימות, האם שוב יזכה לתחייה לאחר זמן?

הצורך לחזק את האמונה בתחיית המתים התעצם בתקופת חז"ל לצד התעצמות האמונה בעולם הבא ובמתן שכר ועונש רק לאחר החיים המובנים והנתפסים בחוש. התעצמות זו באה כנגד ההשקפות הצדוקיות שכפרו באמונות ה"ערטילאיות" של חז"ל ונאחזו רק במוחש המובן על ידי השכל והמתקבל בקלות על הלב.⁸ לכן גם קבעו חז"ל את האמונה בתחיית המתים בברכה השנייה של תפילת העמידה שהיהודי אומר שלש פעמים בכל יום: **מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמֵי רַבִּים... וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל עַפְרָיִם... מְלַךְ מְמִית וּמְחַיֶּה וּמְצַמֵּחַ יְשׁוּעָה, וְנֶאֱמַן אֲתָה לְהַחְיֵת מֵתִים. בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְחַיֶּה הַמֵּתִים.**

עוד ראינו לחשיבות של האמונה בתחיית המתים היא שהרמב"ם קבע אמונה זו בתוך י"ג עיקרי האמונה.⁹ את הצורך לקבוע שתחיית המתים היא מן התורה דווקא, מסביר הרב קוק (אוצרות הרא"ה, ב' עמוד 905):

³ כגון: שמו"א ב:ו; ישע' כו:יד-ט; שיה"ש ז:י; דני' יב:א-ב; ועוד.

⁴ גחזי - ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב (ולא כבבלי שעל פיו גחזי אין לו חלק לעולם הבא על עסקי רחיצה או על שקרא לרבו בשמו); איוב - בבלי בבא-בתרא טז ע"א; הצדוקים וכו' - סדר עולם רבה ג.

⁵ בעל הפירוש "באר שבע" על סנהדרין (ר' יששכר בער לעזער, פולין, 1623-1550) טוען שכוונת המשנה היא למי שכופר לגמרי בתחיית המתים, אבל המודה בתחיית המתים אלא שטוען שאינה מן התורה אינו כופר. על פירוש רש"י אומר בעל "באר שבע": "אומר אני שלא יצאו דברים אלו מפה קדוש רש"י אלא איזה תלמיד טועה פירש כן". מעין זה כתב בעל "דקדוקי סופרים" (ר' נתן נטע רבינוביץ), שנראה למי שמכיר בלשון רש"י שהפירוש אינו מרש"י אלא מאחד מתלמידיו. אבל ראשונים אחרים מצטטים את רש"י בלשון "ורבינו שלמה פירש" וכדומה.

⁶ מעין זה גם בפסחים סח ע"א.

⁷ כגון הרמב"ן בשער הגמול והרמב"ם במאמר "תחיית המתים".

⁸ יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ספר יח סימן יא. על השומרונים נאמר במסכת כותים "מאימתי מקבלים אותם? משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחית המתים".

⁹ בפירוש המשניות, הקדמה למסכת סנהדרין פרק עשירי.

כיון שאין אנו יכולים להגיע בשכלנו עד סוף גדולת האדם גם כמו שהוא כעת, על אחת כמה וכמה שאי אפשר לשער מה גודלו לעת יצמח אורו הזרוע, וזה אי אפשר לדעת כי אם מפי השי"ת. על הכרח שתחית המתים מהתורה ולא מחקירת השכל... וכיון ששום נביא לא הגיעה מעלתו לסדר תורה ומצוות, על כרחך שלא הגיעה יד נביא לעוצם מעלת האדם, ורק תורת משה שלו נגלה רו זה והביט ביקר האדם, על כן נתגלה בה כל אושר האדם. אם כן אין גילוי תחית המתים רק מהתורה ולא מנבואה של נביא, קל וחומר שאין חוק הכרתה בשכל אנושי.

אמור מעתה: תחיית המתים היא מן התורה, כיוון שהיא עומדת מעל השכל האנושי ומעל יכולת החקירה של בני תמותה. אם כן, גם אנחנו מאמינים באמונה שלמה שתהיה תחיית המתים בעת שיעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו, כפי שאנו אומרים כל יום בתפילת השחר: "בְּיָדוֹ אֶפְקֵד רוּחֵי בְּעֵת אִישׁוֹן וְאָעִיכָהּ, וְעַם רוּחֵי גְנוּזֵי ה' לִי וְלֹא אֵיכָא".¹⁰ ו"מתים יחיה אל בְּרִיב חֶסֶדוֹ, בְּרוּךְ עַדִּי עַד שֵׁם תְּהִלָּתוֹ".¹¹

ד"ר יואל שילה
המכללה האקדמית אשקלון

¹⁰ מתוך הפיוט "אדון עולם" מחבר לא ידוע ספרד המאה ה-12.

¹¹ מתוך הפיוט "יגדל א-להים חי" שחיבר ר' דניאל בן יהודה הדיין, איטליה המאה-13.